

Довженків світ (1971)

Гончар Олесь Терентійович

Коли думаєш про Довженка, про коріння його дивовижної творчості, щоразу чомусь уявляється така-от картина. Ще він хлопчик, уперше їде з батьками до міста. Виїхали вночі, і вже ось їм світає в дорозі; зелені луки Придесення купаються в росах, швидко розвидняється, і раптом, дух захопивши хлоп'яті, постає перед ним по небосхилу чудо якесь, ранковий міраж, сяюча казка, що, однак, не розвіюється, височіє в реальності: то відкривсь на горі старовинний Чернігів, білі грона його соборів на екрані світанкового неба. Можна уявити, яку емоційну бурю в душі вразливого сосницького хлопчика мала викликати ця перша його зустріч з чудом мистецтва, рукотворним чудом сиводавніх зодчих, з архітектурними чернігівськими ансамблями, що справді виростали на узвишші, як білі співучі видива, і вранішнє небо приймало їх у свої обійми, і від погляду на них у захваті никло все трепетно зачудоване Задесення.

Як ці тисячолітні архітектурні ансамблі, так само не могли не сколихнути душу юного Довженка мудрі народні перекази, звичаї та легенди людей, яким мужньо жилося і тяжко чумакувалось, не могли не вразити майбутнього митця криваві бійки дядьків за межу, і материнські плачі, і зоряні ночі на конопасах біля озер, де, можливо, зацвітає папороть, і високі купальські вогні, що їх кожного літа запалює його поетична Сосниця. Усе довколишнє живило й стимулювало художній розвиток всебічно обдарованого хлопця, а надто ж, мабуть, щедро зачерпував жадібний дух його з моря пісень народних, бо ж той пісенний розлийсвіт оточував його від колиски.

Духом звитяги, мужності, прадавньої слави овіяний край, де народився Довженко. Згадуються тут слова Карла Маркса, який, відзначаючи прогресивну, збудливу роль Запорозької Січі, «християнської козацької республіки», зауважив, що звідти, з Січі, дух козацтва розливався по всій Україні, крутою хвилею докочувався цей дух до сіл та містечок Чернігівщини, нерабського краю, що з давніх-давен звик до дзвону щитів та шабель вояцьких. Будь-де станьте, вслухайтесь і почувєте: сивий епос до вас озивається звідусіль. Віки промовляють повсюди могутнім голосом мистецтва, і воно тут зрима, відчутне, то в камені творчим живе, то в красі вишивань, то в нетлінності мелодій,— розмаїте художнє мистецтво є тут часткою буття, як саме повітря, як тополя край шляху, як оті сині ескадри хмар, що, повні громів, блискавиць та рясних високих дощів, ціле літо потужно ходять над Довженковим краєм.

Довженко і рід його, починаючи від далеких пращурів,— типові сіверяни. Цілком припускаємо, що предки його могли бути дружинниками князя Новгород-Сіверського, в шоломах, зі щитами ходили в степові полиневі походи, бо хіба ж не їхній — довженківський! — дух вловлюємо в самій поетиці «Слова о полку Ігоревім».

Десь там його коріння, десь звідти бере початки його родовід. Одного разу неподалік Сосниці довелося бачити на сіножаті косарів. Не косарі — витязі йшли: один в один, крок за кроком, ішли неквапною ходою людей, що знають свою силу, надовго беруть розгін, майже урочисто, з трудовою гідністю звершують свій начебто буденний труд. Очей не можна було відвести від тої «ходи витязів»: ставні, високі, красиві, рухалися в єдиному ритмі, все тією ж «ходою витязів»,— мимоволі виникали асоціації з дружинниками Ігоревих часів. І мимоволі подумалось: «так ось звідки він! Ось звідки і вдача його, і лицарськість, і мужня гордовита постава...» Котрийсь із

цих косарів міг бути батьком Довженковим, статечним отим хліборобом, яким ми знаєм його з фотографії: так, хлібороб, селянин, людина тяжкої фізичної праці, і водночас відчувається, що перед нами натура глибоко творча, мислитель, трудар, сповнений величавої гідності,— в очах світиться проникливість і нещадний розум, обличчя по-значене тонкими рисами духовності.

Виявляється, не безпредметна фантазія — оті мудрі Довженкові діди, що глянули на людство з екрана, оте могуття духу народного, людська величавість, що нею так був вражений світ з виходом на екран Довженкових кінопоем. І хоч сила Довженкової фантазії всім відома, але, виявляється, героїв своїх, характери їхні він найменше вигадував, вони йшли до нього у фільми з життя, як прийшов із Ромен віднайдений ним Шкурат, пічник і артист, натура справді епічна. У мовби звичайних явищах Довженко спостеріг незвичайність, у мовби «буденних» людях відкрив їхню глибинну внутрішню поезію, поглядом гуманіста побачив значність кожного людського життя. Так з'являється «Земля» з її соціальним драматизмом та лагідною усмішкою старої людини, яка, прощаючись зі світом, замилувалась красою яблука, так з'являється невбивний робітник-арсеналець, і Боженко, що під трагічні звуки «Заповіту» пливе в степу над хлібами,— так з'являється поетичний образ свого народу, що його Довженко-митець побачив синівським натхненним зором, побачив і з такою художньою випуклістю, з таким богатирським розмахом виніс на світовий екран.

Довженко в усьому поет, і це його виділяє з-поміж багатьох як митця. Він поет у думанні, у барвах, у зображенні характеру людини, у погляді на природу, на комаху, на квітку...

Нещодавно один з московських знайомих розповів, як, проїжджаючи мимо Довженкової дачі у Підмосков'ї, щоразу бачив у нього на городі вінець розквітлого соняшника, що дивився кудись на південь... Як герб художника, як знак любові його дитячих літ.

Кінокласикою стали Довженкові соняшники, Довженкові яблука, що, немало вже наплодивши епігонів, самі в первозданній свіжості обійшли світ у стрічках «Землі», «Арсеналу», «Звенигори»... Довженка охрестили романтиком, хоча навряд чи вкладається в це поняття велика правда його реалістичної — хоча справді крилатої — творчості; мабуть, затісно у рамках таких визначень його повнокровним народним характерам, його мистецькій сміливості, квітуванню Довженкової поетичної символіки і нищівній Довженковій сатири, і найніжнішій ліриці, зверненій до ласкавої деснянської води, до ріки, найлюбішої в світі...

Саме високою народністю, поетичною силою, мистецькою свободою й приваблює нас Довженкова творчість, що виростала на ґрунті найгостріших соціальних конфліктів. Йому випало бути свідком найкривавіших воєн, бути безпосереднім учасником найзначніших подій своєї доби. Побачене, пережите дістало в його праці рідкісно-яскраве художнє відтворення. З життєвої активності, з вогню життя викрешувалась Довженкова поетика, його соковитий стиль, його палаюча образність.

* * *

Мабуть би, зустріч із живим Мікеланджело не справила враження більшого, ніж те, що зосталось після зустрічі з ним, автором «Землі» й «Арсеналу».

Великість.

Крилатість.

Могуття духу.

«Справді ось такими, певно, були люди епохи Відродження,— подумалось тоді про нього,—

дерзновенні титани тієї розквітаючої доби, де часто в одній особі поєднувались цілі грона талантів, де геніальний живописець водночас міг бути й механіком, і зодчим, де рука, що вдень створювала невмирущі фрески, вночі бралася за циркуль математика або наводила в зоряну далеч телескоп».

Таких нагадував він своєю щедрою всебічною обдарованістю, поліфонічністю натури. З такими споріднений був масштабністю, розмахом творчих задумів. Усього він прагнув, усе хотів досягнути, випробувати, до всього, здавалося, має хист. В молодості він був учителем, був художником-карикатуристом, пізніше став всесвітньовідомим майстром кіно, драматургом, письменником, а міг би, мабуть, стати й конструктором, творцем садів, як Симиренко, міг би проектувати міста майбутнього, і тоді не тільки на екрані, а й на землі зводились би його поетичні аерогради. Враження було таке, що йому завжди тісно, що душа його прагне майданів, площ, моря людських облич, до яких міг би звертатись: чи не тому й вибрав наймасовіше з мистецтв?

Творча сила його, здавалось, не знає меж. Мислячий, вічно неспокійний, Довженко жив інтенсивним, до краю напруженим духовним життям. Бував він спокійним зовні, але внутрішньо, видно, ніколи.

«Довженко завжди переповнений ідеями»,— говорили про нього, і це було справді так. Свіжі, красиві думки, найфантастичніші проекти — скільки він їх розсипав повсюди, щедро кидав мимохідь, про одні швидко забуваючи, інші виношуючи протягом багатьох літ. По-моєму, не було такого виду мистецтва або галузі людського знання, що їх не торкнулася б його допитлива бурунлива думка.

Відома його пристрасть — все будувати, перебудовувати, поліпшувати, вдосконалювати. Забудова Хрещатика, нові гідростанції на Дніпрі, проблеми українського садівництва, народна медицина, міжпланетні подорожі — за все він переживав, на все дивився поглядом і митця, і будівничого.

Йому хотілося, щоб героїчна історія народу була на видноті у поколінь, щоб, втілена у грандіозних монументах, промовляла вона з берегів Дніпра до майбутнього, до нащадків.

Ось він проїжджає шлюз на Дніпрогесі, оглядає бетонні мури, в яких повільно осідає пароплав:

— Отут би на стінах шлюзу викарбувати десять, ні — двадцять тисяч імен будівників Дніпрогесу. Уявляєте, з яким почуттям читали б ці прізвища через тисячу літ!

Або:

— В Нікополі треба поставити колосальний пам'ятник Богдану Хмельницькому,— адже саме звідси він почав із козацтвом свій визвольний похід... Поставити на дамбі, на найвиднішому місці, щоб екскурсанти одразу бачили, куди прибули.

— В Каховці повинен стояти величний монумент героям революції: кулеметна тачанка з баскими кінями на самій кручі Дніпра.

Здавалось, фантазії. А нині славетна тачанка вже стоїть під Каховкою, на степовому кургані.

В усе він почував потребу втрутитися, величезним було коло найрізноманітніших його зацікавлень, та все ж з-поміж усіх захоплень він віддавав перевагу кіно, з усіх муз, які були прихильні до нього, літа наймогутніших творчих злетів він присвятив музі десятій. Випадок? Ні. Всі ми приймаємо версію (самим, здається, Довженком і пущену) про те, як він, Довженко,

прийшов у кіно. Приймаємо ту його вирішальну ніч, коли, після тяжких сумнівів, молодий художник уклав валізку, замкнув свою харківську кімнату, кинув усе, і з першим поїздом рушив просто у світове кіно. Що й казати, крок, звичайно, був рішучий, відважний, довженківський, та все ж, мабуть, не одна ніч роздумів і зважувань своїх можливостей і вглядань у майбутнє передувала цьому «стрибкові тигриному» в зовсім іншу мистецьку сферу. Не миттєвим, очевидно, було це вирішення, виявила себе тут сама натура митця, його темперамент, дух і відвага першовідкривача. Впередзорець! — ось хто він був у мистецтві.

Довженко — син своєї доби, цим найперше пояснюється і його остаточний вибір і багато що з його творчого життя. Не тільки лаври чекали його. Знав і драми, і глухоту нерозуміння, було, що шедеври його новаторських творінь по-блазеньки висміювались у фейлетонах — Довженко й це витримав, переніс із мужністю й гідністю людини, переконаної в своїй правоті.

Епоха зробила його таким, як він є. Народ був для нього найвищим мірилом, щирим і незмінним захопленням його душі. Створена Довженком галерея сучасників його розповідь високу й драматичну правду наших днів, донесе її до близьких і далеких нащадків. Не один день він прожив десь там, у царині мрій, у віках прийдешніх, комуністичних, — це видно із його щоденників, із творів, спрямованих потужними променями в майбутнє.

Відомо, що задовго до польоту Гагаріна Довженко, виступаючи на з'їзді письменників у Москві, присвятив свої роздуми космічній темі, і це здалося тоді декому безпредметним фантазуванням. Пригадується, як, стоячи на трибуні, креслив він розмашистим жестом «криву Галса», малював картини освоєння далеких світів, аж дехто в президії почав посміхатись і, здається, нагадав сивочолому мрійникові про регламент, і пригадується, як різко він тоді обернувся і кинув гостро:

«Если президиуму неинтересно, он может уходить: я обращаюсь к съезду...»

І розвивав свої думки далі, і з'їзд слухав його уважно, бо то стояв на трибуні не тільки блискучий промовець, то давав простір своїй уяві мислитель, для якого проблема людини і космосу вже не була абстрактна, у Довженковім викладі вона дістала глибоко гуманістичне, художньо-філософське трактування.

Доводилось бачити Олександра Петровича і гнівним, і ласкавим, веселим і присмученим, і ніколи він не втрачав своєї сутності, завжди видно було, що перед тобою людина чиста й вибаглива, людина багатішої внутрішньої культури, шляхетності й краси.

Не знаю, яким він був у молодості, а в роки повоєнні він часто бував задумливим, заглибленим у себе, хоча при тому зворушливо, з душевною делікатністю тягнувся до товариства, до людей, з якими хотів поділитися своїми роздумами й творчими намірами. Буваючи в Ірпінському Будинку творчості, ходив із кімнати в кімнату, читав то одному, то другому фрагменти з тоді ще не відомої нам драми «Потомки запорожців».

А ввечері він сидить у колі друзів біля вогнища під ірпінськими соснами й годинами розповідає про мандрівки своєї молодості, про те, як подорожують вони з Фадєєвим по Далекому Сходу, ідуть з рюкзаками в тайгу. Відомо, як захоплює умів Олександр Петрович розповідати. Коли де тільки він з'являвся, одразу ставав душею товариства, він і тут ніби фільмував, малював яскраві епізоди, заповнював своїми враженнями присутніх. Мова його швидка, енергійна, фрази міцні, часто афористичні. Слухаємо, і, як живі, виростають з його розповідей колоритні образи українських тіток-переселенок, що, потрапивши в тайгу, боялись більше ізюбрів («вони рогаті, як чорти»), аніж тигрів, які корів у них крали.

— За тиграми ті тітки з коромислами ганялись,— усміхаючись, каже Довженко.

У цій трохи лукавій усмішці, в цій характерній довженківській деталі весь він — Довженко-художник. З коромислами на тигрів — деталь, що так і проситься в кінокадр, гумором і колоритністю передаючи предмет постійного Довженкового захоплення: міцний і цільний народний характер.

На ці теми — про народ, його звичаї й традиції, про кращі й гірші риси національного характеру він міг говорити безконечно, з безліччю відтінків в інтонації, то з любов'ю й гордістю, то з гумором, а деколи навіть з болем і осудом.

Ось він уже розповідає, як в одному селі на Чернігівщині в дореволюційні часи селяни запросили богомазів розмалювати в церкві іконостас. Богомази вимагають натурщиків для «Тайної вечери», але тут раптом серед селян виникає суперечка: ніхто не хоче бути Іудою. Ці ж богомази в образі одного із святих — чи не за хабаря?— зобразили місцевого багатія.

— Цьому «святому» ніхто з селян потім не хотів поклонятись, бо хто не підійде, а перед ним із-за лампади — знайомий глитай, жмикрут, відомий на все село грішник.

Треба було чути й бачити, як артистично все це вмів передати Довженко.

Ми не знаємо, що тут було від народного анекдоту, а що при нас він тут же імпровізував, але який багатючий сюжет, яку галерею народних характерів можна було тут розгорнути!

— ...А то ще, пригадую, знімав я картину в Яреськах, набираю селян для групових сцен. Ось підходить Грицько Іваниця, сільський борець, по цирках виступав, а тепер живе вдома. Вуса підстрижені щіточкою, руки м'язисті, розкішні.

«Ось прийшов до вас, Олександр Петровичу... Хочу, щоб ви завтра зняли мене за роботою».

«Що ж ви збираєтесь робити?»

І чується відповідь урочиста, горда:

«Завтра я молотитиму хліб для чоловічества».

І вже, ніби на екрані, постає перед очима ця сцена.

А ось розповідь про парубійка, якого Довженко, видно, мав змогу близько спостерігати.

Шістнадцять років йому, вчиться погано, а вже задумав женитись, як Митрофанушка. Захоплюється боксом. Якось приходить з побачення, пошарпаний, як отой пес, що тільки з бійки, де з нього клоччям шерсть летіла...

«Що з тобою?»

«Там напали були на мене... Я одного повалив, другого, а ті таки насіли і били по морді».

«Хто ж вони?»

«Не розгледів. Тільки, думаю, що шоферня з трудовиків».

«Чому — шоферня?»

«Бо кулаки бензином пахли».

Всякі історійки, народні анекдоти, короткі, з життя вихоплені новелки — він знав їх безліч. У його передачі вони набували якоїсь особливої художньої опуклості й значимості. Все це були фрагменти його майбутніх творів, сюжети оповідань, майже викристалізованих, багато з яких, на жаль, так і залишилися незаписаними.

При всьому багатстві власної фантазії Довженко, проте, не покладався лише на неї, а завжди віддавав перевагу почутому з народних уст, почерпнутому з гущі народного життя.

Народність — це, видно, була та якість, яку він найвище цинив у мистецтві. Чудовим свідченням цього є його власні твори, його кіноепос. Зате найменша фальш, будь-який різновид хуторянської обмеженості, псевдонародність мали в особі Довженка свого нещадного висміювача.

Одного разу зустрічаю його на вулиці; йде сердитий, виявляється, щойно дивився виступ якогось ансамблю.

— Що вони роблять з народними танцями! Перетворили їх в якесь раденіє... Гопак танцюють, наче змагаються, хто дужче гупне, б'ють в землю так, ніби завзялися пробити земну оболонку. — Він тут же на вулиці показує цей процес, тупаючи по асфальту ногою. — А «перепляс»? (він знову показує, притупуючи ногою). Наче один каже: «Я дурний», а другий: «А я ще дурніший...»

Артистизм у найкращому розумінні був властивий його вдачі, мистецтво було його рідною стихією, але він ніколи не перетворював його в самоціль, воно було для нього тільки формою служіння народові.

Пам'ятаю, завітав він якось до Спілки письменників України. Зайшла мова про творчість, про драматургію, про нову комедію одного молодого автора на колгоспну тему.

— Ви читали, Олександр Петровичу?

— Читав.

— Яка ваша думка?

— Та так, нічого. Там навіть гумор є. Тільки не справжній він якийсь. Схожий на отой цвітастий горошок, що ним, знаєте, колись посипали пасочки на великдень. Отакий гумор-горошок...

Подумав і після паузи:

— А взагалі я принципіально проти того, щоб зараз писати комедії про колгоспне село (це було невдовзі після війни, і село переживало тоді ще великі труднощі). Час для колгоспних комедій, по-моєму, ще не настав.

Можна було згоджуватись чи не згоджуватись з його міркуваннями,— особливо знаючи, що в своїх оцінках він часом бував надто емоційним, але кожного, хто його тут слухав, не міг не вразити цей несподіваний хід думки: вибір жанру для нього не є чимось довільним і випадковим, твір своєю художньою формою повинен цілком відповідати основному — змісту народного життя.

Орлиний політ думки, крилатість — без цього неможливо уявити собі Довженка. Художник широких обривів, найсміливіших задумів, він з рідкісною повнотою втілював у собі характерні риси

радянської людини-творця, риси самого народу, пробудженого соціалістичною революцією до активної історичної творчості.

Народ з його мудрістю, з красою його душі, з його глибокою людяністю і здатністю на подвиги в ім'я сьогоднішнього і в ім'я майбутнього — цей народ був головним героєм його фільмів. Згадайте п'єсу «Потомки запорожців», чи «Щорса», чи «Поему про море», цю лебедину пісню Довженкову. Твір будується як дума народна, як фільм-симфонія, і ми сприймаємо його саме так. При всій різноманітності художніх засобів твір полонить глядача своєю внутрішньою цільністю й наскрізною поетичністю. Влучність і глибинний підтекст діалогів, неперевершеним майстром яких був Довженко, об'ємність і опуклість образів, що нерідко сягають сили художнього символу, поєднання буденності й крилатості, навіть умовність деяких епізодів — усе це органічно зливається в єдину реалістичну картину народного життя. Художник побачив саму епоху в її найсуттєвішому вияві — в героїці, в бурхливій красі будування, в подвигах своїх сучасників.

Довженко був справжнім співцем нового світу, поетом комунізму, провидцем зоряної ери людства. З виру визвольної революції вийшов він, як і Микола Куліш, Павло Тичина, Василь Блакитний, Юрій Яновський, Лесь Курбас, як ціле покоління митців, що піднесло українську культуру на рівень значення світового. Як пасували до його настроїв, до його світовідчужання тичининські рядки, що їх він повторював з глибоким почуттям:

Гукнем же в світ про наші болі!
Щоб від планети до зорі
Почули всі пролетарі,
За що ми б'ємся тут, у полі...

Адже й власне життя його було полем битви, битви за людину, за її гідність, за її майбутнє.

Майстер крупного образу, місткого поетичного символу, він писав по-гоголівськи сміливим і розмашистим пензлем, художні образи його яскравіють нам як добірні плоди, як червонобокі яблука, світять вони з екрана незвично й вражають.

Художник творить своїх героїв — принаймні найзначніших — по образу й подоби своїй. І якщо Довженко не терпів персонажів сіреньких, дрібних, людей-нулів, нудних пересічностей, а творив натури могутні, яскраві, титанічні духом, то це тому, що й сам він був такий. На дорогах історії такі, як він, ставали народними трибунами, пророками, мандрівними співцями, що витворювали нетьмарні полотна героїчного народного епосу. В новітні часи він міг стати серед загалу диваком, але не став, — усе ж надто багато в житті поетів душею, вони розуміли Довженка, ловили кожне його слово на студіях, у творчих колективах, вони юрбами ходили за ним у Каховці серед її гарячих, розтовчених будовою пісків.

Каховка була його любов'ю Він любив її молодість, будівничу енергію, любив людей, що витворювали красу нового життя. Довженко був своєю людиною тут, на берегах Дніпра, серед будівничої веремії, часто приїздив сюди, жив тут місяцями.

Якось я зустрів його увечері в Каховці біля готелю. Олександр Петрович сидів на лавці, перед ним за розритими котлованами, за піщаними кучугурами грала музика, веселилася молодь. Це було в ранній період будівництва, коли водогін лежав просто зверху, по виноградниках, а молодь настеляла дошки на піску, щоб можна було танцювати, не в'язнучи в ньому. Довженко щойно прибув, добувався сюди степами, він сидів запилюжений, обвітрений і помітно притомлений з дороги, хоч у настрої втома не почувалась.

— Ось тут життя. Ось тут відпочиваю душею...

І згодом:

— Яку репліку оце сьогодні почув... «Товариш провірений, а працювати не може...» Не вмів тобто. Як сказано, га?

Видно було, що справді він тут відходить душею після міських шарпанин, наснажується творчо, дивлячись на це молоде місто, на його енергійних, життєрадісних будівників, що з'їхалися сюди з усієї країни. Про Дніпро — велику ріку свого народу, про Нову Каховку він запише згодом у своєму щоденнику, що вона стала батьківщиною найдорожчих його почуттів. Їй він проспівав свою лебедину пісню — «Поему про море».

Каховські будівники високо цінили художній смак Олександра Петровича, з пошаною ставились до його порад і деякі з них назавжди втілились в архітектурному оформленні міста. Мабуть, колись тут йому буде поставлено пам'ятник.

Літа брали своє, здоров'я підупадало, — давалося взнаки нервово, до краю напружене творче життя. «Вечоріє мій день...» Скільки болю і смутку в цих словах людини, яка ще далеко не вичерпала себе, далеко не все здійснила із своїх багатючих задумів.

Довженкові ніколи не зраджувала мужність, про свої хвороби він не любив говорити, і коли в останні роки приїздив на Україну, то тільки по смутку в його очах, по несподіваній задумі, яка напливала на нього раз у раз, можна було догадатись про ту вечірню тривогу, яку він уже носив у собі.

Якось приїхав до Києва у дні золотої осені, в неділю були ми за містом, десь у тих місцях, де згодом виросте селище Конча-Озерна. Перед тим він прочитав сценарій «Партизанської іскри», наставив галочок на полях, була розмова про ті галочки, а потім, пообідавши під деревом по-дорожньому, ми довго блукали луками, де так прозоро було і над озерами стояв уже світлий осінній супокій. Ось він зупинився, простоволосий, над урвищем, в чорнім пальто, з паличкою в руці, і задумливий погляд його спрямований кудись далеко. Не піддатна літам стрункість постави, розумні, іскристі очі, над високим чолом — непокірна, довженківська, зовсім біла, аж сяюча, сивина. Таким він запам'ятався.

Павутиння зависло на похилених травах, успокоєно застигла в озерах, покритих лататтям, осіння вода, на далекім узліссі в променях сонця горять-палахкотять дуби яскравим багрянцем. Оті дуби, і луки, і копиці сіна, освітлені скупим осіннім сонцем, мабуть, нагадали йому краєвиди дитинства, рідну Десну, все дороге, найдорожче.

— Тут би кинути якір...

Без сосницьких духовних наснажень, без місячних ночей Придесення не було б Довженка-митця, принаймні такого, яким його знають народи. Світ дитячої чистоти і святості, що з такою силою вибухнув у «Зачарованій Десні», він носив його, виявляється, в собі ціле життя, від батьківської Сосниці починалась його дорога до планети, до людства, про яке він так напружено думав, для якого так самовіддано й натхненно творив.

* * *

Досі є на Чернігівщині, висить на мотузяних вервечках в простій селянській хаті та саморобна, потемніла від часу колиска, що виколисала Довженка.

На білій стіні цієї звичайної української оселі (перетвореної нині в музей), в досить гармонійному сусідстві з чепурною солом'яною стріхою вилискує бронзове литво барельєфа з

гордим орлиним профілем людини, про яку нині кажемо: славетний син України. Один з найбільших художніх геніїв сучасності.

Двох геніїв дала нашій культурі Чернігівщина, двох дивовижних художників послала вона в мистецьке життя XX віку — Тичину й Довженка. Тичина й Довженко — це тема, яка ще жде своїх дослідників. Автор «Сонячних кларнетів» і автор «Землі» — які різні творчі індивідуальності, і водночас як багато між ними спільного. Обидва припадали до невичерпного джерела, що ім'я йому поетична творчість українського народу, обидва постали в новітніх часах як нащадки й продовжувачі могутнього духу творців народних дум, героїчного козацького епосу, як новітнє перевтілення тих мандрівних гомерів, чії імена губляться в туманах минувшини, десь на розпутьтях історії. Творчість одного й другого піднеслась на гребені революції, в атмосфері весняного пробудження народних сил, і характерно, що обох їх — хай і в різний час і в різних поетичних видіннях — приваблювала космічна тема, виявляючи устремління сучасної людини в майбутнє. Поетика одного й другого свіжа, розкішна, незвичайної яскравості, і спільним для неї джерелом є саме світовідчуження народу. І що ріднить їх, Тичину й Довженка, високість їхніх помислів, музика їхньої творчості, саме небуденне її звучання, де весь час гармонійно єднуються і бетховенські оди радості і високий трагізм, і щось чисте, оте яблуновоцвітне, мовби навіяне дівочою піснею. Творчість обох — то спів самого народу, його дума, екран душі.

Мистецтво Довженкове, його поетичний світ зараз вивчають, досліджують кінознавці різних країн, різних народів. Він майстер, що носив у собі мовби цілу кіноакадемію. З найсміливішого лету думки, з інтуїції, з багаторічного досвіду народжувалися його мистецькі відкриття. Пригадую, як вразив він одного разу, ділячись роздумами, що їх він, видно, довго виношував і, зрештою, сформулював як «закон художнього сусідства». Йшлося про художню гармонійність, суголосність і взаємопосилення образів у творі, які, навіть контрастуючи, не повинні заперечувати один одного, а тим більше самознищуватись, що часом трапляється там, де авторові зраджує художницьке чуття.

Сьогочасна світова культура небагато може назвати митців такого широкого дихання, такої дерзновенної мислі й сміливості шукань, які були притаманні Довженкові. Самою своєю природою він відкривач, експериментатор, утверджувач нового, митець, чії твори, будучи гостро сучасними, водночас були мовби призначені для майбутніх поколінь,— до них, до найдальших прагнув він донести пристрасті людей свого часу, шквали епохи, її грози, інтелектуально-філософську напругу. Довженко — не однотонна текуча мелодія, він всеохоплюючий, універсальний в найкращому понятті, весь у бурях драматизму, в зіткненнях, у борінні найпотужніших соціальних сил епохи. Довженко володів щасливим даром жити в стані постійної творчої закоханості, бачив окремі явища в контексті всієї народної історії. З тих він митців, які, осягаючи поглядом життя народів і людство в цілому, не гублять у ньому окрему особистість, понад усе ставлять самоцінність і вершинну красу людини.

Творчість Довженка засвідчує нам силу переконань, силу ідейних, моральних, філософсько-естетичних ідеалів художника. Мистецьку самотність його творів не зрозуміти у відірваності від того національного народного ґрунту, соками якого вони жилились, з якого так буйно виростали.

«Далека красо моя!— звертається він до Десни та й не тільки ж до неї. — Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах...»

Сонцем рідної України напоєні його найкращі творіння — і ті, що належать до сфери кіно, і ті, що стали класикою українського красного письменства. Дивляться з екрана золоті, повні

живого цвіту, соняшники, цвітуть, не перецвітають. Б'ється героїчний Арсенал, коні мчать сніговою рівниною серед степових просторів, і жінки стоять край села, чекають не дочекаються рідних своїх, «як у пісні чи у старовинній думі».

«— Гей ви, коні наші бойові!— голосно гукає перший номер.

І здається — відповідають коні:

— Чуємо!.. Чуємо, господарі наші! Летимо всіма двадцятьма чотирма ногами!»

Мчать екранами в майбуття довженківські коні, і нема їм впину, копитяють простори, шалено зриваючи сніг, несуть творця свого в розкриті обійми вічності, в життя, якому не буде кінця.

Квітень, 1971

Постійна адреса: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiovych/dovzhenkiv_svit